

at det som almindelig, bred gennemgang af periodens historie er utilfredsstillende, men at det længe vil bevare sin værdi som håndbog, og som argumenteret stillingtagen til en række af periodens centrale problemer og kildekomplekser. Lad os håbe, at der trods alt er forarbejder nok til at genskabe det andet halvbind efter samme mønster, og at det vil lykkes at få det udgivet snart.

Anders Leegaard Knudsen

GRETHE JACOBSEN: Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400-1600: lovfaste mænd og ærlige kvinder. Danish Humanist Texts and Studies II. Kbh., Det kongelige bibliotek, Museum Tusculanums forlag 1995. – 384 s., ill.; 298 kr.

Indledningsvis kan det måske være nyttigt lige at præsentere den – med den svenske byarkæolog Anders Andréns udtryk – 'urbana scenen', som er rammen om førstebibliotekar Grethe Jacobsens disputatsafhandling.¹ Hun skønner selv (s. 99), at bybefolkningen i 14-1500-tallet har ligget på 5-10 % af landets samlede befolkning, og andet end et skøn kan det af gode grunde ikke blive. Kun enkelte købstæder skiller sig ud: stiftsbyerne Viborg, Slesvig, Ribe, Århus, Odense, Roskilde og Lund og handelsbyer som Helsingør, Malmø, Flensborg og Ålborg havde 'nok' mellem 1.000 og 5.000 indbyggere. København skulde være vokset fra 3.000 til 7.000 sjæle i løbet af 1500-tallet (ekskl. kongelige 'betjente'), hvilket nok er lidt for karrigt. Resten var bare småbyer med nogle få hundrede indbyggere; jeg har selv anslået urbaniseringsgraden til 14 % i 1645, stadig langt fra nordvest- og sydeuropæisk standard, men dog sikkert udtryk for en vis vækst siden middelalderen. Men det kræver stadig et par kommentarer, som tydelig vil fremgå, om købstædernes størrelsesorden indtegnes på et kort: (1) først at Øresundsbyerne fortsatte deres vækst, (2) at København (1645: ca. 30.000 indbyggere) befandt sig på vej mod metropolstatus fra 1500-tallet og endelig (3) at enkelte provinsbyer bliver 'regionale hovedstæder', mest markant Odense.²

¹ A. André, Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark. Bonn-Malmö 1985, s. 3-11, 124-26.

Anmeldelsen gengiver – med de nødvendige formelle rettelser og afkortninger – anden opposition *ex officio* ved disputatsforsvaret ved Odense universitet 1995 30. juni. Førsteopponenten, prof. dr.jur. Inger Dubecks opposition trykkes i 'Historie, Jyske samlinger'.

² Jf. kortene i Dansk socialhistorie 3. Kbh. 1980, s. 200 f.; Aksel E. Christensen o.a., red., Gyldendals danmarkshistorie II:2. Kbh. 1980, s. 422 f.

Resten fortsatte deres lokale tornerosesøvn; de var og forblev i mange tilfælde »teglhængte landsbyer« – med økonomen Gregers Begtrups udtryk (1806) – eller med den svenske rigsråd Schering Rosenhanes meget lidt flatterende ord »vorherres kålgårde« (1650). For dem spillede bymarken og eventuelt fiskeri ligeså stor rolle som byerhvervene. Spørgsmålet, som bogen ikke stiller, er om købstædernes meget forskellige funktion har påvirket deres regulering af borgerskabet.

Udgangspunktet for diskussionen af afhandlingen må naturligvis være de mål, forf. sætter for sin undersøgelse og konsistensen i besvarelsen. S. 11 definerer Grethe Jacobsen (herefter GJ) det som »en analyse af forholdet mellem kvinder, køn og lovgivning i de danske bysamfund i perioden 1400-1600« – om der sker ændringer i kvinders retsstatus og retlige position i løbet af perioden.

Det understreges flere gange, at afhandlingens sigte er retshistorisk, og den tager sit udgangspunkt i den retshistoriske og retsteoretiske diskussion. Denne side af afhandlingen har den første officielle opponenter drøftet, og med en enkelt undtagelse skal jeg vel vogte mig for at begive mig ind på disse områder; men som helhed synes jeg, at forf. er kommet godt rundt i mange aspekter, kvinders forskellige livsaldre, hendes retlige habilitet, rammerne om hendes erhvervsvirksomhed, offentlige pligter osv. I stedet vil jeg koncentrere mig om afhandlingens idéhistoriske og økonomisk-historiske sider, specielt dens hovedsynspunkter og hovedkonklusion, som måske nok er noget mere dristig end man efter de foregående kapitler kunde have forudset. Og som et andet hovedpunkt afhandlingens kildebehandling.

Hvad angår periodiseringen, har GJ sat skellene ved 1400 og 1600 (det sidste, *en passant*, nok lidt for rigoristisk). Hun undgår på den måde mere symbolske grænser, som kunde give uvedkommende bindinger, i den nedre ende Erik af Pommerns købstadsordning 1422, som formentlig håndværkere adgang til magistraterne, forsøgte at forbyde landprang og forprang og at regulere fremmedes handel og færden; i den øvre grænse Christian IVs ophævelse af laugene i 1613 og købstadsforordningen 1619, som forsøgte at stramme regeringens greb om købstæderne, at komme det snævre købmandsoligarki til livs, og at give borgerudvalg en medindflydelse, altsammen slag i luften.

Nu er periodisering jo ikke noget historisk determineret endsige kildebestemt, men historikerens rammer om struktureringen af sit stof i overensstemmelse med problemformuleringen. Og fra bogens synspunkt er både 1422 og 1613/19 mindre relevante, når det gælder langtidstendenserne i kvinders status og kår. Forf. har sat sig som mål at gå påstanden om den gyldne middelalder og den efterfølgende for-

ringelse af kvinders kår efter, her med reformationstiden som skæringspunkt. Hun udpeger (s. 12 og 14) tre mulige, vigtige faktorer:

- (1) reformationen selv og den nye, luthersk farvede samfundsorden,
- (2) 'kapitalismen', her i betydningen højkonjunktur, inflation og økonomisk vækst i 1500-tallet, og
- (3) indflydelse fra romerretten, som var langt mere autoritær end den nationale ret, og som hun selv karakteriserer som kvindefjendsk.

Mere i baggrunden og desværre mere sporadisk nævnes også mosaisk ret, som naturligvis hænger nøje sammen med punkt 1 – reformationen – men som fik ganske stor betydning ikke mindst i morallovgivning, ægteskabslovgivning og strafferetspleje, et fundamentalistisk træk, men helt i pagt med det lutherske samfundssyn.

GJs fremgangsmåde er metodisk korrekt, derved at hun opstiller et klart afgrænset, heuristisk og teoretisk rammeapparat. Alle tre ingredienser er centrale, og hun vender i konklusionen tilbage til dette udgangspunkt: er hypoteserne blevet verificeret eller falsificeret? Det kommer vi siden tilbage til, men det er helt klart et hovedanliggende for afhandlingen.

Først nogle ord om bogens udenværker og om kildebenyttelsen, det sidste naturligvis vigtigst. Om litteraturbenyttelsen kun et par bemærkninger. Af de i alt ca. 230 titler, der citeres, er kun ca. 70 (dvs. 30 %) danske. Hovedparten af de udenlandske titler benyttes til den kvindehistoriske oversigt, som udmærket havde kunnet stå i sig selv som forskningsoversigt, men som for sammenhængen forekommer mig lige vidtløftig nok. Selvom GJ flere gange henter gode idéer især i den engelske forskning, kunde oversigten nok med fordel have været begrænset geografisk til de mest relevante områder.

De danske titler er overvejende retshistoriske eller fra de sidste årtiers kvindehistoriske litteratur. Jeg kan medgive, at der med undtagelse af Johs. Steenstrup og Hugo Matthiessen – begge inkarnerede ungkarle – ikke er meget at hente i den rent historiske litteratur; derimod glimrer de efterhånden ganske mange seriøse købstadsmonografier ved deres fravær, skønt der her – som jeg et par gange vender tilbage til – nok havde været stof at hente; i flæng: Ålborg, Randers, Ribe, Flensborg, Odense, Fåborg, Kalundborg, Køge, Malmø, Helsingborg, Halmstad. Andetsteds fremgår det jo klart, at forf. kender dem, men de kunde have været rationelt inddraget.

Kildegrundlaget forekommer mig derimod fyldestgørende og upåklageligt. GJ har gennemgået hele købstadslovgivningen fra 1200-tallet,

som hun til overflod har systematiseret grundigt i en afhandling 1992.³ Dertil kommer så rigslovgivningen, som efter senmiddelalderens fattigdom blomstrer vældigt op i reformationstiden, og endelig det omfattende materiale af laugsskråer. Hvad angår retspraksis har GJ på det nærmeste støvsuget diverse diplomatarier, hvortil kommer rådstueprotokoller fra Ribe, Helsingør og – især – Malmø. Alt i alt en imponerende arbejdsindsats og et materiale, der formentligt er repræsentativt, i hvert fald for de lidt større købstæder (men ikke nødvendigvis for små byer med andre funktioner). På den anden side er der nok heller ikke meget mere at hente; dertil er mange købstæders arkiver for fragmentariske. Et par enkelte kildeproblemer af mere principiel rækkevidde kan der dog være grund til at tage op, især fordi de også er helt centrale for afhandlingen.

Til det første punkt må jeg på forhånd bede forf. og læserne om ikke at misforstå mig. Det gælder begrebet 'synlighed', som forf. anvender så ofte, at det let kan komme til at virke som en kliché, når det ikke defineres. Såvidt jeg kan se, benytter forf. det normalt i betydningen, hvornår eller under hvilke omstændigheder kvinder viser sig i kildematerialet – bliver 'synlige' for historikeren – men undertiden også om kvinders funktion i købstadssamfundene, når de har kunnet gøre sig gældende, bliver 'synlige'.

Helt nøgternt formuleret er sagen vel i al sin enkelhed, at kvinder ligesom bønder er anonyme eller højt optræder som objekter gennem magthavernes eller myndighedernes kilder. Selvstændigt handlende subjekter bliver de først, da de især i retsmaterialet selv kommer til orde; og så viser det sig fra første færd i tingsvidner og tingbøger, at hverken kvinder eller bønder har været 'umælende bæster'; de har meget vel været på det rene med deres ret og deres pligt, og de har været istand til at manøvrere kyndigt og behændigt.⁴

Mere perifert er det, at disse kilder fra første færd vidner om folks formidable forråd af eder og ukvemsord, som regeringen forgæves bekæmpede som gudsbespottelse og brud på den 'orden og god politi', der – som forf. selv er inde på – var lovgivningens overordnede mål. Langt værre var det, som hun ligeledes behandler i sin bog, at det har føget med forbandelser, besværgelser og beskyldninger for tyveri, utugt eller værst trolddom, ikke mindst rettet mod kvinder; den slags blev klæbende ved folk, indtil de blev formelt rensat, men man kan jo gætte

³ G. Jacobsen, Dansk købstadslovgivning i middelalderen. Historie, Jydske saml. XIX. Århus 1992, s. 393-439.

⁴ Jf. C. A. Christensen i HT 12.r.I. Kbh. 1963-66, s. 482 f.

på, at den ulyksalige Dorothea Nippers grove mund har bidraget til at bære ved til det bål, som blev hendes endeligt (s. 14-18); og det kan vel heller ikke helt udelukkes, at 1500-tallets udbredte frygt for en subversiv almuesubkultur kan have bidraget til den kriminalisering og diskriminering af handelskoner, soldaterkoner og prostituerede, som forf. så udmærket dokumenterer. En sådan subkultur har – om den overhovedet eksisterede udover i godtfolks fantasi – blot ikke efterladt sig noget spor i kilderne.

For nu at vende tilbage til hovedlinien anstiller GJ (s. 20) en række overvejelser over kildematerialet:

»Som socialhistoriker lærer man at skelne mellem beskrivende og foreskrivende kilder, men det fører let til, at der opstår et modsætningsforhold mellem lovgivning og 'virkelighed'. Ved at uddrage den 'virkelige' historie af kildematerialets udsagn antydes, at udsagnet i sig selv ikke er virkeligt og ikke del af historien. Samspillet mellem lovgivning og dagligdagen, mellem ret og samfund går tabt i den historiske analyse«.

Ræsonnementet er unægteligt noget kryptisk. Love er jo altid normative; de kan kun udnyttes som levn til belysning af ophavssituationen eller lovgiverens intentioner, og de må nødvendigvis altid passere historikerens tolkning. Hvadenten der er tale om kodifikation af sædvaner, justering af gældende regler eller reformlovgivning – måske, som vi skal se, endda idealiserende – er det altid lovgiverens hensigt, at de skal respekteres, men andet end historikerens udlægning får vi aldrig og heller aldrig en virkelighed i egentlig betydning. Nu sætter forf. selv 'virkelighed' i anførselstegn og antyder dermed en relativisering af den absolute virkelighed.

Struktureringen af købstadslovgivning og laugsskråer (s. 111-19) er derimod vist uangribelig. Den illustrerer meget godt udviklingen fra middelalderens kasuistiske og tilsyneladende meget pragmatiske lovgivning til reformationstidens uniformitetsbestrebelse med 'orden og god politi' som overordnet mål (s. 117); det vender jeg tilbage til, men kort sagt drejer det sig om socialdisciplineringen under statslige og kirkelige auspicer, et almeneuropæisk mønster. Jeg kan også være enig i forf.s advarsel mod at benytte den trods alt sporadiske – og i en vis udstrækning også normative – retspraksis som argument for en positiv eller negativ udvikling; derimod mindre i, at det skulde medføre en modstilling af lovgivning og samfund (s. 119). Tilsyneladende har retspraksis tilstræbt at lempe sig efter forholdene – lokale eller saglige – og at undgå konflikter uden at komme i strid med loven.

Nu konfronterer GJ gennemløbende lovgivning og retspraksis og

giver omhyggeligt delkonklusioner, men føjer også til i den endelige konklusion, at helhedsbilledet ikke er helt entydigt, men indeholder modstridende, positive og negative træk. Den gyldne middelalder kan forvises til myternes verden; og til de entydigt negative træk anfører hun med rette reformationstidens tilbøjelighed til at slå handelskoner og ølkoner i hartkorn med soldaterkoner, løse fugle og prostituerede – 'finker' hed de i Ribe – og til kriminalisering af disse grupper.

Modsætningerne mellem magistrat og menigt borgerskab lurede jo latent og førte stundom til optøjer, selv efter at regeringen 1547 strammede kontrollen med købstæderne; sporene fra borgerkrigen skræmte stadig.⁵ Men som nævnt kan frygten for en uregerlig folkelig subkultur også have spillet en rolle. Lidt mindre sikker er jeg på, om forbudene mod kvinders ølsalg og korstoget mod markedshandel og forprang specielt eller udelukkende er kvindefjendske; de retter sig som regel også mod andre grupper, fordi disse aktiviteter altid var en torn i øjet på de dominerende købmænd, uanset at det kunde dreje sig om småting. Importen og udskænkningen af tysk øl monopoliseres jo af bypatriciatet; der var penge i det, og det var vel også lettere at opkræve accisen den vej. Selv det ordinære danske øl underkastes de samme restriktioner, og forprang og markedshandel gik jo også købmændene i bedene, og her fik de regeringens udelte støtte lige fra middelalderen. Mit generelle indtryk fra kilderne er snarest en grænseløs bjergsomhed, og jeg kan altså ikke udelukke materielle motiver.

Til gengæld er der én gruppe kvinder, som med forf.s egen terminologi ikke bliver 'synlige' i afhandlingen: de ikke helt få købmandsenker, som videreførte deres mænds forretning og handlede på lige fod med deres mandlige kolleger: Karen Kotte i Odense, der drev en omfattende kvæghandel, indtil hun gik fallit under en afsætningskrise i 1570'erne, Karen Johan Borchardsens, Barbara Villum Lucassens og Anne Lethsdatter, som i 1620'erne lå inde med stadens største lagre af silke, krydderier, kramvarer og vin; eller Margrethe Rosenmeyers og Margrethe Fuiren i København; de indlod sig desuden på pengeforretninger. Endelig Marie Rode, der måtte opgive sin kvæghandel 1650, fordi den blev urentabel. Mig bekendt gav det ikke anledning til komplikationer, men her er et af de punkter, hvor købstadsmonografierne kunde have leveret stof. De var solide samfundsstøtter, medens en Dorothea Nipper kom i den for os helt paradoksale situation at måtte kæmpe for sin ret til at

⁵ M. Mackeprang, Dansk Købstadsstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV. Kbh. 1900, s. 219-21.

betale skat – og dermed til at drive handel – et ganske raffineret krav, der kunde komme detailhandelen til livs.

Nu kan jeg ikke gå ind på alle de mange delasppekter, som forf. behandler. Men inden jeg går over til diskussionen af hendes hovedsynspunkter, vil jeg gerne complimentere hende for behandlingen af person- og ejendomsskatter, som giver meget mere end emnet kunde betinge, fordi den må inddrage bystyrets kamp mod kirkelig immunitet og mod fremmed ejendomsbesiddelse; og ligeledes fordi undersøgelsen endeligt fastslår skattebetaling som kriterium for næringsret. Og tilsvarende for undersøgelsen af byens og kronens tyngde; det sidste kun med det forbehold, at senest Christian IVs forsøg på at reorganisere borgervæbningerne kort før 1600 absolut ikke fritog (skattebetalende) kvinder; de måtte pænt efter 'formuenhed' stille en stedfortræder med 'rør' (gevær) eller hellebard.⁶

I konklusionen (s. 307) fastslår GJ, at lovgivningen mod hendes forventninger ikke indeholder positive regler, som angik kønsforskelle, derimod nok regulering for mænds vedkommende, men kun i begrænset omfang for kvinder – og da vel oftest i form af restriktioner eller ophøjet tavshed. Hun konstaterer, at der på en række punkter er sket skærpelser, på andre visse forbedringer. Som nævnt sammenfattes hvert enkelt kapitel i delkonklusioner, men den endelige konklusion konstaterer også, at det ikke er let at give et billede af en entydig udvikling. Det sidste kan jeg uforbeholdent tilslutte mig: det er ikke nemt at fastholde overblikket. En del af forklaringen ligger i den meget varierende retspraksis, sandsynligvis fordi bytingene har handlet pragmatisk. Diskussionen (s. 320) angår jo både forholdet mellem bylovgivning og laugsskråer og lov og retspraksis. Det er vel muligt, at der i 1500-tallet snarest er tale om en symbiose af lovgivning og retspraksis (s. 321). Men med et enkelt forbehold: at lovgivningen efter reformationen i virkeligheden i sin helhed forsøgte at forme et standssamfund efter ideologiske normer og ikke blot praktisk regulerende, hvilket vil sige, at der stadig var en bred margen for lokal regulering; og dermed er vi tilbage ved forf.s hovedproblem: skyldes ændringerne materielle, økonomiske impulser eller reformationen.

Lad mig begynde bagfra. Det kan virke lidt fattigt, at GJ (s. 319) nøjer sig med at henvise til adskillelsen af mænd og kvinder i kirkerne; det er trods alt et symbolsk udslag af en bestemt holdning. Og Lyndal Ropers

⁶ K. J. V. Jespersen o.a., *De fede år 1560-1660. Odense bys historie II*. Odense 1984, s. 300-04.

konstatering – som citeres – af, at kvinders rolle forblev »intrinsically indistinct« virker altfor generel. Det er rigtigt, at »kvinder blev defineret ud af magten og derved ud af den lovgivende og politiske arena«, men i en reformationssammenhæng rækker autoritetsproblemet dybere.

Nu vilde det være helt forkert at benægte, at middelalderen var patriarkalsk, men som den engelske historiker John Bossy har påpeget, fungerede middelaldersamfundet korporativt med kirken som det centrale bindeled i både familiemæssige, interfamilære, offentlige og erhvervsmæssige sammenhænge. Det bindeled og den autoritet, som lå i kirkens sanktion, faldt bort med reformationen og blev erstattet af konfessionel individualisering og konformitet; og af hufaderens eller udenfor hjemmet offentlig autoritet. I begge henseender nedfældes hufherrens *paterfamilias*-rolle i 15- og 1600-tallets *Hausvater*-litteratur, som gjorde det til en synd, om kvinder eller for den sags skyld børn, medhjælpere eller tyende ikke lystrede hufherrens – hufyrannens, om man vil – vilje; og endelig fungerede hufherren som 'familiemypperstepræst' (Ditlev Tamm). Den højeste top var ganske enkelt kongen, der påtog sig rollen som *pater patriae*. Luther gav støttet til et skønsomt opbud af skriftsteder denne autoritetsforskydning sin velsignelse med på vejen (her i hans *Tischgespräche*):⁷

»Den kvinde, som ikke vil lyde sin mand i de ting, som angår bestyrelsen af familien og huset, og i de sager, som angår dyder og sæder, (hun) synder. Thi kvinden er forpligtet til at udføre sin mands befaling. Når hun hårdnakket vil bemægtige sig regimentet i huset mod sin mands vilje, skønt han af den ene eller anden grund forbyder hende det, da synder hun; thi hun må intet gøre mod sin mand, som hun gennem den guddommelige og menneskelige ret er undergivet«.

»Når de (kvinder) taler udenfor husholdningen, da duer de ikke til noget. Thi selvom de har værd nok, så mangler og skorter det dem dog i sager, de ikke forstår sig på; derfor taler de også tåbeligt over al måde, uordentligt og rodet mellem hinanden derom. Deraf følger, at kvinden er skabt til husholdning, manden derimod til *politi*, verdsligt regimente, til krig og retshandeler, til at forvalte dem og udføre dem«.

Så mange er ordene. Nu kan man vel bedst karakterisere Luthers holdning som fundamentalistisk, men den forekommer mig vigtig for sam-

⁷ Her citeret efter R. van Dülmen, *Entstehung des frühneuzeitlichen Europa 1550-1648*. Fischer Weltgeschichte 24. Frankf. a.M. 1962, s. 197 f. – For det foregående John Bossy, *The Social History of Confession in the Age of the Reformation*. Transactions of the Royal Historical Society 5. ser. XXV. London 1975, s. 21-38.

menhængen.⁸ For Luthers gennemgående stokkonservative samfundssyn var standssamfundet en tilsvarende, gudsgiven orden: forsynet havde udset enhver – uanset køn og profession – til sin plads i hierarkiet, og der havde man at blive. Og det er jo den linie, den efterreformatoriske regering forsøger at realisere fra første færd ved i recesserne 1536-58 at lægge formelle rammer for et funktionelt – og moralsk reguleret – standssamfund. Men selvom recesserne er grundlæggende og helt centrale kilder til belysning af regeringens intentioner – og det er jo det, GJ bruger dem til – er de stadig normative og kræver konfrontation med andre kilder.

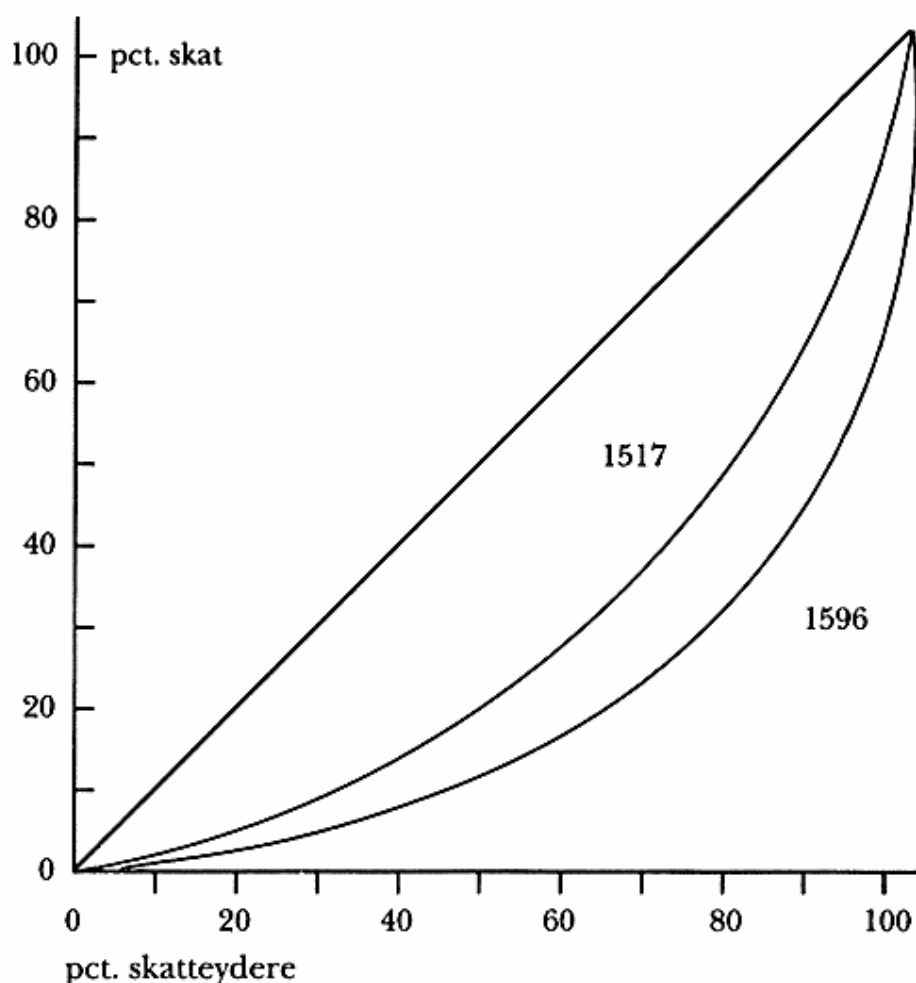
Og det er jo netop, hvad GJ har gjort for Malmøs vedkommende, men desværre ikke for andre købstæder; resultatet er det nedslående, at regeringens program var en fiktion.⁹ Det gælder blot helt generelt – og ikke bare for købstæderne, men også for adelen og bønderne – at så snart vi får kvantificerbare kilder, afslører de et afgrundsdybt polariseret samfund med store distancer fra købmandsaristokratiet til småkårsfolk, derunder flertallet af 'uforsørgede' kvinder (jf. diagrammet). Men eksemplerne fra Malmø og andre købstæder dokumenterer tillige, at polariseringen er en proces eller i hvert fald en situation, som må række dybt tilbage i middelalderen, og som iøvrigt også gælder de tyske byer. Udfra andre kriterier end Andréns vilde jeg være tilbøjelig til at give ham ret i, at senmiddelalderen og reformationstiden præges af hierarkisering og social-økonomisk polarisering.¹⁰

Standssamfundet forudsætter, at dets enkelte elementer behandles som funktionelle enheder, hvis indbyrdes relationer og relationer til øvrighederne – centrale og lokale – reguleres af standsprivilegier, så fiktivt det end er. Spørgsmålet er snarest, om der indenfor dette system overhovedet er plads til nicher for andre kategorier, sociale eller kønsbestemte. I det sidste tilfælde foregik reguleringen i lovgivning og praksis på basis af den reformatoriske ideologi. Og hvad reguleringen af kvin-

⁸ Man kan også hæfte sig ved, at Luther påberåber sig guds lov og menneskelig lov som hjemmel, dvs. naturret og positiv ret; middelalderens opfattelse var jo, at love 'udfindes' (*inventio legum*), når mennesker indser, at den gældende, positive ret kan udfyldes eller justeres af evigtgyldige, gudsgivne regler; en opfattelse, der ikke ligger altfor fjernt fra Laurids Nørgaards, som forf. forkaster (s. 322; jf. s. 25).

⁹ G. Jacobsen, Købstadsfinanser i begyndelsen af 1500-tallet. HT. 85. Kbh. 1985, s. 209-39.

¹⁰ Andréns, *anf.arb.*, s. 113-19. Bortset fra den luvslidte, marxistiske staffage er det derimod nok en anakronisme at operere med en alliance mellem den 'feudale' kongemagt og købmands'klassens' »merkantile interesser«. Kronens interesse i protektion og økonomisk vækst var overvejende fiskal.

Skattebyrdernes fordeling i Malmø 1517 og 1596.

Kilder: L. Ljungberg, udg., *Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper för Malmö 1517-1520*. Malmö 1960, s. 21-38; L. Tomner, *Tiden 1500-1658. Malmö stads historia II*. Malmö 1977, s. 93.

ders erhvervsaktivitet og retshabilitet angår, foregik den efter det indtryk, kildematerialet giver, på helt lokalt plan eller, når der foreligger kancelliafgørelser, sandsynligvis efter lokalt initiativ. Derfor måske også det kaleidoskopiske billede, som GJ selv anfører.

Summa summarum kan jeg altså fuldtud tiltræde forf.s betoning af reformationens betydning for købstadskvindes retsstatus, og den ene af hendes heuristiske arbejdsteorier synes jeg er fuldt verificeret. Derimod er jeg mindre sikker overfor hendes afvisning af de materielle faktoreres betydning. Uden at hengive sig til Max-Weberske teser (de er manet i jorden), kunde reformationstidens standsdeling meget vel tjene som

legitimering. I hvert fald er det værdifuldt, at GJ har taget emnet op og har indvundet nye resultater og synspunkter.

Sammenfattende kan det om afhandlingen siges, at der er tale om et kyndigt og habilt arbejde. GJ behersker ikke blot et omfattende og disparat kildemateriale, som trods enkelte uklarheder behandles meto- disk sikkert. Afhandlingens fylde, detailrigdom og visse kompositoriske brist kan undertiden gøre den noget uoverskuelig og de mange – men nødvendige – slutninger *e silentio* måske også lidt usikker. Endelig savnes en mere effektiv udnyttelse af den moderne købstadslitteratur. På den anden side kan der ikke være tvivl om, at der på mange punkter er indvundet vægtige resultater, og at der anlægges værdifulde synspunkter på et vigtigt emneområde. Tilsammen kan det motivere, at det er fuldt forsvarligt, at afhandlingen har indbragt sin forf. den filosofiske doktor- grad.

E. Ladewig Petersen

Kong Christian VIIIs Dagbøger 1839-48. Bd. IV 1-3. Udgivet af ANDERS MONRAD MØLLER. Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie. Kr. 750.

Med Anders Monrad Møllers tre bind afsluttes udgaven af Christian VIIIs dagbøger. Det må vel også, uden at man skal henfalde til nogen form for ondskabsfuldhed, siges at være på tide. Det første bind udkom i 1943 og dækkede tiden frem til og med 1814, i 1973 fulgte tiden fra 1815 til 1822, mens udgaven af årene fra 1823 til 1839 fremkom i en beskåret udgave i 1983. Første bind var planlagt parallelt med en udgave af prins Christian Frederiks brevveksling – men dette udgivelsesprojekt skal næppe forventes videreført!

Christian VIIIs dagbøger fik tidligt en næsten mytisk stilling i dansk historie. Det blev allerede i samtiden en kendt sag, at historikeren A.D. Jørgensen trak kraftigt på dagbøgerne i sin omvurdering af det dansk- tyske mellemværende, ligesom de ligger under hans bidrag til »Dan- marks Riges Historie«. Man har også noteret sig, at Marcus Rubin fik afslag på adgang til disse dagbøger hos Jørgensens efterfølger C.F. Bricka, hvad der vel kan have bidraget til, at Rubin ikke fortsatte sit forfatterskab med en »Christian VIIIs tid«. Senere blev adgangen libera- liseret, og for Axel Linvald blev dagbøgerne og arkivet udgangspunktet for hans livsopgave – Christian VIIIs biografi med tilhørende kildeud-